

Európa felé — félúton?

Beszélgetés Kroó Norbert akadémikussal,
az MTA főtitkárával

Kroó Norbertet az EU rangos nemzetközi tanácsadó testülete, a European Research Forum tagjává választották. E személyre szóló, kitüntető megbízás a magyar tudományosság megbecsülését is jelzi. Mi az ERF funkciója, milyen mértékben befolyásolhatja az európai kutatást érintő döntéseket?

Az ERF létrehozásáról az Európai Bizottság 1998. októberi határozata intézkedett. A Forum lényegében két korábbi testület — a European Science and Technology Assembly (ESTA — a tudományos és technológiai közgyűlés) valamint az Industrial Research and Development Advisory Committee (IRDAC — az ipari K+F tanácsadó bizottság) — összevonásából keletkezett azzal a céllal, hogy fokozzák a kutatás és az ipar közti szinergiát. A felkérésnek természetesen örömmel teszek eleget. Hogy milyen lesz a Forum hatásköre, működés módja, melyek lesznek részletes feladatai, az lényegében a május 2-án esedékes első ülésünkön derül majd ki Busquin úr expozéjából. (Philippe Busquin az EU Kutatási Főigazgatóságának főbiztosa — a szerk. megj.) Mindenesetre az ERF-ben való részvételre felkérő levél egy 2001. júniusára elkészítendő dokumentumot jelöl meg legközelebbi feladatként, amely az európai tudománypolitika fő irányait határozná meg. Ehhez a témához — annak „alrendszeréiként” — csatlakozik a European Research Area (európai kutatási térség) kialakítására vonatkozó kezdeményezés.

Megítélésem szerint az EU keretében a kutatás ügye felértékelődően van, jelentős pozitív változások előtt állunk. Az igen jó visszhangot kiváltott Fehér Könyv után márciusban az Európai Tanács csúcsertekezlete Lisszabonban a kiemelt prioritások közé sorolta a kutatást és a technológiafejlesztést, deklarálta továbbá, hogy az a gazdasági versenyter-sakhoz (USA, Japán) való felzárkózás kulcsa. Ennek nyilván következményei lesznek.

Említhetném, hogy áttételesen ugyanez érvényes Magyarországra is, ahol az európai fejlett országokhoz való felzárkózás kulcseleme a kutatás. Ezt azonban még fel kell ismerni a döntéshozó szinteken.

Úgy tudom, az Akadémia főtitkárát bevonták az EU 2003-ban induló új — hatodik — Kutatási-Technológiafejlesztési Keretprogramjának első előkészítő megbeszélésébe. Körvonalozódik-e már valamilyen markáns különbség az 5. Keretprogramhoz viszonyítva? Lesz-e módja Magyarországnak, hogy érdemben közreműködjön a következő Keretprogram tervezésében, fő irányainak kidolgozásában?

Már most — a távoli, előkészítő fázisban — valószínűsíthető, hogy a 6. Keretprogramnak teljesen más lesz a struktúrája, mint az ötödiknek. Egyik új vonásként — ami egyébként az akadémiai kutatóhálózatra nézve kedvező — az alap kutatás felértékelődése prognosztizálható. A 6. KP beindulásáig elhatározó lépések várhatók a tagországok tudománypolitikájának összehangolásában, az egységes európai tudománypolitika kialakításában. Busquin főbiztosnak határozott elképzelései vannak az előrelépést illetően. Néhányat megemlítenék ezek közül: ilyen a Centre of Excellence (CoE = kiemelt kutatóközpontok) hálózat — mint „virtuális” hálózat — kiépítése és működtetése az európai kutatás-fejlesztés fő „csapásmérő eszközeként”, a kutatási infrastruktúra fejlesztésében és kihasználásában megcélzott áttörés, a networking elv érvényesítése minden területen, továbbá — számunkra elsődleges jelentőséggel — a közép-kelet-európai országok kutató közösségének ütőképes alkotóként való bekapcsolása az európai kutatási vérkeringésbe.

A magyar kutatók bekapcsolódása a 6. Keretprogram tervezésébe, előkészítésébe szerintem ténykérdés, erre az 5. Keretprogram teljes jogú tagjaként számíthatunk.

Ami most a 6. Keretprogram konkrét előkészítő munkálatait illeti, ennek két fő vonulatát emelném ki, amelyek mindegyikének személyesen részese vagyok. Az EU „megrendelésére” EUROPOLIS kódnevvel workshopokon kívánjuk elemezni a jövő tendenciáit. Fontos része ennek a közép-kelet-európai kutatási-technológia-fejlesztési helyzet feltárása. Egyetlen régióbeli közreműködőként az én feladatom annak egyértelmű bemutatása, mit vár a KKE régió az európai tudományos és technológiai együttműködéstől, másrészt: mit vagyunk képesek nyújtani az Európai Közösségnek tudományos téren. A workshopok végső outputja egy tanulmány formájában fog megjelenni.

Május 15–16-án Velencében vitatjuk meg a KKE országokat érintő részanyagot, majd június 5–6-án Lisszabonban következik a teljes európai szintézis.

A másik lényeges előkészületi munka a K+F infrastruktúrárt érinti, ahol hiányosságok mutatkoznak mind a nagyberendezések kihasználásában, mind általában a műszer- és egyéb infrastruktúra korszerűsége, kapacitása tekintetében. Ezért összehangolt, általános akciókat készítünk elő 6 panel keretében. Utóbbiak közül a kutatási infrastruktúra kérdés nemzetközi (együttműködési) aspektusait feldolgozó munkacsoportnak én vagyok a vezetője.

Az EU 5. Keretprogramja immár második évébe lépett, lezajlottak az első pályázati fordulók. Hogyan értékeled az akadémiai kutatóhálózat eddigi szereplését? Melyek a „sikerterületek”?

Az 5. Keretprogram eddigi pályázataim a magyar részvétel kifejezetten sikeresnek értékelhető, ezen belül az akadémiai kutatóhelyek a magyar átlagnál is közel kétszeresen magasabb siker-hányadot értek el. Összességében elmondható, hogy a magyar pályázók által elnyert EU-támogatás meghaladja a befizetett hozzájárulási összeget („tagdíjat”).

A magam részéről azonban e kedvező képet kissé sötétebbre árnyalnám, illetve azt hangsúlyoznám, hogy a biztató kezdet után fokozott erőfeszítésekre van szükség. Egyrészt a kedvezmény csökkenésével együtt nő a saját befizetés hányada és összege is — amit egyre nehezebb lesz „visszapályázni”. Másrészt én Finnországot szeretném mércének tekinteni, s ha siker-adatainkat Finnországéihez mérjük, kiütközik a tekintélyes relatív elmaradás: 130 projekt-részvételnél a finnek 400 körüli értékével szemben! Rögön hozzatenném ehhez azonban, hogy a GDP-ből a kutatásra fordított arány (a GERD) is 3,5-szörös szorzót mutat a két ország között (0,9% vs. 3,1%).

Legeredményesebb területnek az informatika, az élettudomány, a környezetvédelem és az anyagtudomány bizonyult, ugyanakkor sajnos számos kiváló témavezetővel fémjelzett pályázatunk elvérzett. A magyar pályázatok eredményességéről egyébként részletes, szám-szerű feldolgozás készült. Szeretnék még itt utalni arra, hogy a magyar szereplés eredményességéhez nagymértékben hozzájárult az (akkori) OMFBI intenzív felkészítő-szervező munkája.

Hazai kutatóhelyeinken nézetem szerint még igen nagy szellemi tartalék rejtőzik, annak „előhívásához” azonban elengedhetetlen a hazai kutatási ráfordítások lényeges növekedése, többek között az EU-pályázatok céljára biztosítandó „saját rész” tekintetében is.

Az Európai Unió kutatáspolitikájának fontos eleme a Centre of Excellence (CoE — „kiemelt kutatóközpontok”, rossz magyarsággal kiválósági központok) hálózat. A közelmúltban a társult országok számára kiírt CoE pályázaton szintén sikeresen szerepeltek az akadémiai kutatóhelyek. Milyen specifikus szerep vár a nyertes akadémiai intézetekre a hazai struktúrában? Hogyan segíti őket a hazai kutatásirányítás, hogy helyt állhassanak a fokozódó versenyben?

Mindenekelőtt szeretném aláhúzni, hogy az említett EU-pályázat tárgyát képező, KKE-országbeli CoE-k szintjüket és tartalmukat illetően nem azonosak egyes EU-tagországokban (pl. Finnország, Ausztria) már évek óta működő azonos nevű (nemzeti) kiemelt kutatóhelyekkel, sem pedig az EU által tervezett virtuális hálózat elemeiként funkcionáló (majdani) egységekkel. A mi CoE-ink lényegében csíráknak tekintendők, s a pályá-

zat kiürölnak szándéka az volt, hogy egyszeri injekcióval segítsék a csatlakozást, megteremtsek a pályára állás lehetőségét.

Ennek előrebocsátásával természetesen igen öröndetes tény, hogy a 12 országból jelentkező 185 pályázóra jutó 34 elfogadott kutatóhelyből 6 magyar! A pályázatokat igen magas szakmai színvonalú zsüri értékelte, s a döntési grémium végül változtatás nélkül fogadta el a zsüri ajánlását.

A 6 magyar CoE-ból a Collegium Budapest mellett öt MTA-kutatóhely, s különösen kedvezőnek tartom, hogy azok a természettudományok széles spektrumát reprezentálják (matematika, fizika, biológia, orvostudomány, informatika). Ugyanakkor sajnálatos, hogy egyrészt egyetemi kutatóhely nem került a nyertesek közé, másrészt, hogy egyetlen társadalomtudományi intézetnek sem sikerült nyernie. Pedig a harmadik évezredben minden nagyobb lélegzetű kutatási programnak tartalmaznia kell a társadalomtudományok által feldolgozható hatásokat, implikációkat is (ahogy például az 5. Keretprogramban is előírják a gazdasági-társadalmi kapcsolódások vizsgálatát).

Azt gondolom, a Centre of Excellence-ként minősített akadémiai intézeteknek esélyük lehet arra, hogy bizonyos preferenciát élvezzenek majd más EU-pályázatokon is — de hazai pályán is meg kell kapniuk a megfelelő támogatást, ha azt kívánjuk, hogy „világító lámpásként” egyfajta modellt kínáljanak a korszerű kutatás-menedzsment számára. S arról se feledkezzünk meg, hogy a cím odaítélése ugyan jelentős goodwill-t képvisel az intézet számára, ám ez nem örökös cím, hanem időszakonkénti szakmai értékelésnek van alávetve.

Az európai gazdaság versenyképességének növelése céljával körvonalazódott a szándék egy európai tudománypolitika formálására, amely — egy 2000. januári dokumentumtervezet szerint — a European Research Area (Európai Kutatási Térség) vezérszava alatt öltene testet. Mi a véleményed erről a kezdeményezésről, van-e reális esélye a nemzeti problémák integrálásának, a kritikus tömeg elérésének a kívánatos áttörési pontokon?

Üdvözlendőnek tartom a koherens európai tudománypolitika kialakítása irányában tett lépéseket és optimista vagyok a kilátásait illetően, noha rendkívül nehéz lesz a sokféle nemzeti hagyomány és beidegződés áthidalása, harmonizálása. Úgy vélem, itt elsősorban a nagy országoknak kell önmérsékletet tanúsítaniuk és teret engedni a kis országok érdekérvényesítésének.

A nemzetközi porondról áttérve hazai, belső ügyeinkre, az akadémiai kutatóhálózat konszolidációjának lezárulása milyen hozadékkal járt? Vannak-e elképzelések pluridisziplináris kutatószervezetek létrehozására?

Ha a nagy léptékű változások esélyét tekintjük, mindenekelőtt tisztában kell lenni azal, hogy markáns tudománypolitikai fordulat csak növekvő költségvetési ráfordítás mellett következhet be. Értelemszerűen vonatkozik ez az akadémiai kutatóhálózatra is, ahol számos ígéretes elképzelés van — egyelőre „a tarsolyban” — új kutatási irányok kibontakoztatására, beleértve pluridisziplináris stúdiumok beindítását is. A konszolidációs program nyomán kétségkívül növekedett a természettudományi intézetek fajlagos teljesítménye. Úgy vélem, most hosszabb időre le kell állni a szervezeti változtatásokkal — azok ugyanis érthetően elvonják a kutatók figyelmét a fő tevékenységtől — s helyette az adott keretek között kell megerősödniük az intézeteknek.

Ösztönözni kívánjuk a pluridisziplináris kutatómunka kialakítására irányuló törekvéseket, előmozdítva a különböző tudományterületek szakembereinek összefogását komplex, nagyobb horderejű programok megvalósítására. Különösen nagy várakozással tekintek a vári Társadalomtudományi Kutatóközpont tevékenysége elé, ahol nyolc intézet racionális együttműködése valósul meg, lehetővé téve nagyobb léptékű programok felvállalását is, sok szempontú megközelítésben. De ígéretesnek tűnik a környezetvédelmi, ökológiai területen kialakítandó kooperáció is. Teljesen új terület az interneten szervezett és az MTA kutatóhálózatának bázisára épülő távoktatás, melynek előkészületei folyamatban vannak, sőt, a Filozófiai Intézet máris 400 „virtuális hallgatóval” kezdett akcióba.

Az MTA-kutatóhálózat és az egyetemek együttműködése milyen irányban halad? Bővülhet-e a támogatott kutatóhelyek köre?

Az MTA-intézetek és az egyetemek közti együttműködés továbbra is létkérdése a hazai tudománypolitikának. A két szféra összefogása jelentősen növelheti a kutatás közös érdekeiért kifejtett lobbizó potenciált.

A támogatott kutatóhelyek jól bevált rendszerét mindenképpen szeretnénk továbbfejleszteni, növelve mind az alkalmazott kutatók, mind a kutatóhelyek számát. A mértéket illetően abból indulok ki, hogy amilyen százalékban növekszik az Akadémia költségvetése, olyan arányban növelnénk a támogatott kutatóhelyekre fordítandó összeget is. Nézetem szerint a támogatott kutatóhely optimális sejtjének egy olyan felállás tekintendő, ahol 1 kutatóprofesszor 3–4 doktorandusszal együtt dolgozva valósít meg kutatási programokat. Ennél nagyobb létszám, bonyolultabb kutatási infrastruktúra, ill. 3–4 évnél hosszabb kifizetési program már inkább intézeti kereteket igényel.

Lapunk 1999. évi 7. számában („A hónap kérdése”) közzétett főtárgyi programnyilatkozat fontos eleme volt az akadémiai kutatók bérhelyzetét illető aránytalanság fokozatos felszámolása. Tudva, hogy a 2000. évi költségvetés erre nem nyújt már lehetőséget, milyennek ítéled a jövő évi kilátásokat, különös tekintettel arra, hogy a Tudomány- és Technológiapolitikai Kollégium égisze alatt már megkezdődött a 2001. évi K+F költségvetési tervek megalapozása?

Elhatározott kormányzati szándék van a K+F költségvetés 2001. évi növelésére, s a növekmény felhasználási céljai között első helyen szerepel a kutatói bérrendezés. Ezzel az elgondolással a Pénzügyminisztérium is egyetértett. Az azonban még nem világos, hogy az egyetemi oktatók béréhez viszonyított 40%-os lemaradást egy vagy két lépcsőben (azaz egy vagy két év alatt) sikerül behozni.

Végül egy talán reményteljes fordulatról: a Kormány által meghirdetett Széchenyi-terv fő célterületei között szerepel az innováció, a kutatás-fejlesztés felfuttatása — a tudás alapú gazdaság és társadalom megteremtése érdekében. Hogyan csatlakozhat ehhez az Akadémia? Számítanak-e arra, hogy bevonják az MTA-t az ezzel kapcsolatos stratégia kidolgozásába?

A jelek szerint a Széchenyi-terv valóban nagy lehetőséget kínálhat a kutatói szféra számára. A terv részleteinek kidolgozásába be kívánják vonni az MTA-t. Az ezzel kapcsolatos háttérmunka jelentős adaléka lesz az az összegzés, amely az elmúlt időszakban az Akadémia keretében lefolytatott ún. *diszciplína-viták* eredményeit foglalja össze. Ez az összegző munka folyamatban van és az elvárások szerint kitörési pontokat fogalmaz meg az ország kutatási stratégiája számára. A Széchenyi-terv jelentőségét a magam részéről abban is látom, hogy egy jelentősebb elmozdulás felgyorsíthatja az EU átlagához való felzárkózásunkat a gazdaság- és társadalomfejlődés szempontjából döntő fontosságú szellemi potenciál és teljesítmény területén.

Köszönöm a beszélgetést.

Sperlágh Sándor